

TÜRKİYE'DE GELENKSEL TİYATRO ÇALIŞMALARI

Traditional Drama Studies in Turkey

Dilaver DÜZGÜN*

ÖZ

Geleneksel Türk tiyatrosu ile ilgili çalışmalar, metin neşri, kitap, tez çalışması, makale ve çeşitli yazılar biçiminde ortaya konulmuştur. Bu çalışmalar, alanla ilgili birçok konunun aydınlanmasını sağlamıştır. Fakat bugün gelinen nokta yeterli değildir. Teknolojinin, haberleşme ve ulaşım araçlarının gelişmesi, şehirleşmenin hızlanması ve batılı sanatlarla temas sonucunda ikinci plana itilen, hatta gündelik sanat hayatından tamamen çıkarılan geleneksel tiyatro türlerinden nasıl yararlanılacağı konusu da tartışılmaktadır. Milli tiyatromuzun kurulması ve geliştirilmesinde geleneksel sanatlarımızın katkısı kaçınılmazdır. Bu konuda yapılması gereken çalışmaların başında geleneksel tiyatromuza ait tüm metinlerin neşredilmesi, akademik çalışmaların hızlandırılması ve çağdaş tiyatro yazarlarımızın geleneksel tiyatro ile daha yoğun bir temasa geçmesinin sağlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk tiyatrosu, karagöz, meddahlık, ortaoyunu, köy seyirlik oyunları.

ABSTRACT

Studies regarding traditional Turkish drama have been presented in forms of publication of texts, books, dissertations, articles and various writings. These works have provided enlightenment of many subjects regarding the field. However, the point that has been arrived at today is not sufficient. It is still being debated how the traditional drama types that have become of secondary importance as a consequence of the development of technology and communication tools, the pace of urbanization and contact with the western arts and even have even been eliminated completely from the daily life of art will be made use of. The contribution of our traditional art for the establishment and development of our national drama is unavoidable. What should be carried out primarily in this sense is the publication of all texts of our traditional drama, the speed-up of related academic work and a more intensive contact of our contemporary drama writers with traditional drama.

Key Words: Traditional Turkish drama, karagöz, public storytelling, light comedy, village theatrical plays.

Giriş

Batılı anlamdaki modern tiyatronun dışında kalan, Türk toplumunun geleneksel yapısı içinde ortaya çıkarak bu temel üzerinde süreklilik arz eden gösterim türlerinin tümü *geleneksel Türk tiyatrosu* terimiyle karşılanmaktadır. Araştırmacıların başlangıçta *Türk temaşası* olarak adlandırdıkları bu sanat dalı, özel-

* Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
duzgun@atauni.edu.tr

likle alanın otoritesi konumundaki Metin And'ın kullanımıyla birlikte *geleneksel Türk tiyatrosu* biçiminde yaygınlık kazanmıştır. Bunun yanı sıra *halk tiyatrosu*, *seyirlik halk oyunları* ve *Türk seyirlik sanatları* biçimindeki kullanımlara da rastlamak mümkündür.

Geleneksel Türk tiyatrosu üzerinde araştırma yapanlar, genellikle bunu Metin And'ın tasnifine uyarak *köylü tiyatrosu* ve *halk tiyatrosu* olmak üzere iki ayrı grup halinde incelemek eğilimindedirler. Birincisiyle köylerde sergilenen dramatik gösteriler, diğeriyle de şehirlerde, özellikle İstanbul ve yakın çevresinde mevcut olan dramatik oyunlarla sihirbazlık, hokkabazlık gibi el becerisine dayanan gösteriler amaçlanmaktadır.

Bu araştırmada böyle bir ayrıma gidilmeksizin canlandırmaya dayalı özellikleriyle öne çıkan köy seyirlik oyunları, karagöz, ortaoyunu, meddah ve kukla türleri "geleneksel Türk tiyatrosu" başlığı altında ele alınacaktır. Batılı tarzdaki modern tiyatro ile ortaoyununun kaynaşması sonucunda ortaya çıkan ve geleneksel öğeleri büyük ölçüde bünyesinde barındıran tuluat da bu çerçevede düşünülmüştür. Ayrıca bütünüyle canlandırma niteliği göstermeseler de bu sanatlarla iç içe bulunmalarından ve gösterilerinde az çok canlandırmaya yer vermelerinden dolayı çengilik, köçeklik, hokkabazlık gibi sanatlar da geleneksel Türk tiyatrosunun ilgi alanı içinde değerlendirilecektir.

Kaynağı çok eski dinsel törenlere dayanan ve bugün de varlığını sürdüren köy seyirlik oyunları ile kukla dışındaki dramatik gösteriler farklı kaynaklardan beslenmelerine rağmen Osmanlı toplum yapısı içinde şekillenmiş ve asıl etkinliklerini XVI-XIX. yüzyıllar arasında sürdürmüşlerdir. Türk toplumunun batılı anlamdaki modern tiyatro ile tanışması, değişen yaşam koşulları ve ortaya çıkan teknolojik gelişmelere bağlı olarak geleneksel Türk tiyatrosuna ilginin giderek azaldığı gözlemlenmektedir. Bu eğilimin Tanzimat'la başladığını ve XX. yüzyılın başlarında hızlandığını dikkate alırsak söz konusu geleneksel sanatların ikinci plana itilmesinin batı ile temaslarımızın artmasına paralel bir gelişme gösterdiği görülür.

Geleneksel Türk tiyatrosu kapsamında ele alınan oyunları bir bütün olarak değerlendirdiğimizde bu oyunların kökenleri ve oluşum dönemlerindeki nitelikleri bakımından birbirleriyle iç içe olduğu görülür. Şartların değişmesi ve toplumun farklı kesimlerinin ilgisi doğrultusunda ayrı ayrı gelişme çizgisi izledikleri ve ancak son tekâmül noktasında birbirlerinden tamamen ayrıldıkları anlaşılır. Hatta bu türlerin birbirinden ayrıştıkları dönemlerde dahi aynı sanatçının birden fazla türü başarıyla sergilediği görülür.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında geleneksel Türk tiyatrosu ile ilgili çalışmalar sınırlı sayıda metin neşri ve türün kendisiyle ilgili problemlere

dair tartışmalardan ibaret kalmıştır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı yabancı Türkologlar veya şarkiyatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Modern tiyatronun ortaya çıkışından itibaren konuyla ilgili tartışmalar, genellikle geleneksel Türk tiyatrosu kapsamına giren canlandırmaya dayalı gösterilerin “tiyatro”, hatta “sanat” sayılıp sayılamayacağı ve bu gösterilerin modern tiyatronun hazırlayıcısı olup olmadığı noktalarında yoğunlaşmıştır. Bizde bu konudaki ilk değerlendirmeler, Namık Kemal’e aittir. Bu türden tartışmalar, Cumhuriyet’ten sonra da devam etmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın,¹ Niyazi Akı’nın,² Kenan Akyüz’ün³ konuyla ilgili kayda değer yorumlar ortaya koyduğunu belirtmek gerekir.

Türk Halk Bilgisi Derneğinin 1928 yılında yayımladığı Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber adlı kitapta halk bilgisinin kadroları bölümünde “Temaşaya Dair Halk Bilgisi”⁴ başlığıyla yer bulan geleneksel tiyatro, o yıllardan itibaren araştırma ve inceleme konusu olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

Türkiye’de geleneksel tiyatro araştırmaları iki farklı mecrada yürümüştür. Başlangıçta kültür tarihi ve modern tiyatro araştırmaları yapanların çalışmaları öne çıkmıştır. Fuat Köprülü, Refik Ahmet Sevengil, Selim Nüzhet Gerçek gibi araştırmacılar, bu alanlarda doğrudan veya dolaylı olarak ilk sözü söyleyen bilim adamı ve araştırmacılar birkaçıdır.

Geleneksel Türk tiyatrosu araştırmalarının ikinci aşamasını üniversiteler oluşturur. Tiyatronun üniversitelerde çeşitli bölüm, kürsü veya ana sanat dalları içinde yer almasından sonra çeşitli alanlara mensup akademisyenler konuyla ilgili araştırmalar yapmaya başlarlar. Bu çalışmalar, birçok disiplinin ilgi alanına dolaylı olarak girmekle birlikte doğrudan konuyla ilgilenen akademisyenler üç farklı alana mensuplardır:

1. Yeni Türk Edebiyatı: Bu alanda çalışan akademisyenler, Türkiye’de modern tiyatro öncesi mevcut olan tiyatro çalışmalarına değinmek ve modern tiyatroya geçişte geleneksel tiyatronun olumlu veya olumsuz etkileri üzerinde durmak ihtiyacını duymuşlardır. Bunlardan en dikkat çekenlerinden biri, Niyazi Akı’nın Türk Tiyatrosu-I adlı eseridir. Bu eserin önsöz ve girişinde Akı, konuyla ilgili dikkatlerini derli toplu olarak aktarmıştır.

2. Sahne Sanatları/Tiyatro: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü başta olmak üzere üniversitelerin sahne sanatları ile ilgili

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1985, s. 278-279

² Niyazi Akı, Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi-I, İstanbul 1989, s. 8

³ Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri-I- (1860-1923), 4. Baskı, s. 34

⁴ Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber, Ankara 1928, s. 2, 18

bölümlerindeki akademisyenler, batı tiyatrosu ve modern Türk tiyatrosunun yanı sıra geleneksel Türk tiyatrosu araştırmalarına da yer vermişlerdir. DTCF öğretim üyelerinden Metin And, kuşkusuz alanın önde gelen ismidir. And, gerek modern, gerekse geleneksel Türk tiyatrosu tarihi ile ilgili en kapsamlı araştırmaların ve yayımların sahibidir. Aynı bölümde akademik hayata başlayan ve daha sonra kurucusu olduğu 9 Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesindeki Sahne Sanatları Bölümünde çalışmalarını sürdüren Özdemir Nutku da hem dünya tiyatrosu araştırmaları içinde geleneksel Türk tiyatrosuna yer vermiş, hem de meddahlık ve benzeri konularda müstakil eserler hazırlamıştır. Yine DTCF Tiyatro Bölümü öğretim üyelerinden Nurhan Karadağ da ağırlıklı olarak köy seyirlik oyunları ile ilgilenmiştir. Ayrıca, Sevda Şener ve Sevinç Sokullu da araştırmalarında geleneksel tiyatro konularına dolaylı olarak yer vermişlerdir.

3. Türk Halk Bilimi: Bu alanda çalışan akademisyenlerin araştırmaları 1960'lerden sonra yoğunluk arz eder. Türkiye'de halk edebiyatı araştırmalarının üniversiteye girmesinde ciddi katkıları bulunan Şükrü Elçin, bu konuda da doçentlik tezi olarak hazırladığı çalışmasıyla öncülük etmiştir. Saim Sakaoğlu, M. Öcal Oğuz, Erman Artun, Özkul Çobanoğlu, Ali Yakıcı, Ayşe Yücel Çetin, İsmet Çetin, Aynur Koçak ve Dilaver Düzgün de bu konuda yoğunlaşanlar arasında yer alır.

Başlangıcından itibaren geleneksel Türk tiyatrosu ile ilgili çalışmaların metin neşri, kitap, akademik tez çalışması, makale ve çeşitli yazılar biçiminde ortaya konulduğu görülmektedir. Bu tür araştırmalara sayfalarını açan yayın organlarının başında Türk Tiyatrosu ve Türk Folklor Araştırmaları dergileri gelir. Bunlardan başka yayını tek sayıdan ibaret olan Halk Bilgisi Mecmuası, 1929-1942 Arasında 125 sayı çıkan Halk Bilgisi Haberleri, 1989'da yayını hayatına başlayan ve bugün 102. sayısına ulaşmış bulunan Milli Folklor ve 1994 yılından beri yayımlanan Folklor/Edebiyat dergilerini de konuyla ilgili araştırmalara sayfalarında yer veren yayın organları arasında sayabiliriz.

1. Köy Seyirlik Oyunları

Bu tür oyunların yazıya geçirilmiş ilk örneklerini Abdülkadir İnan'ın 1929 yılında gerçekleştirdiği bir derleme gezisinde elde edilen malzeme⁵ ile Ali Rıza Yalman'ın 1931-1939 yılları arasında 5 cilt olarak yayımladığı Cenupta Türkmen Oymakları⁶ adlı eserde ve Hamit Zübeyr Koşay'ın 1935 yılında neşrettiği Ankara

⁵ Abdülkadir, Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor, İstanbul 1930, s. 51

⁶ Ali Rıza Yalman (Yalkın), Cenupta Türkmen Oymakları. cilt: 1, Ankara 1977, s. 74-78

Budun Bilgisi adlı çalışmada görüyoruz.⁷ Köy seyirlik oyunları araştırmalarının öncelikli sorunları arasında terminoloji ve tasnif gelir.

a. Terminoloji Sorunu

Terminoloji sorununun tartışıldığı ilk derli toplu araştırmayı Ahmet Kutsi Tecer yayımlamıştır. Tecer, 22 Aralık 1939’da Ankara Devlet Konservatuarında verdiği konferansıyla konuyu gündeme getirmiştir. 1940 yılında Çığır Mecmuası’nda yayımlanan konferans metni,⁸ aynı yıl içinde Köylü Temsilleri adıyla kitap halinde neşredilmiştir.⁹ Sahada ilk ve önemli çalışmalardan birini hazırlayan Tecer, köylü temsilleri terimini neden tercih ettiğini burada açıklamaya çalışmıştır. Tecer, *köylü temsilleri* terimini neden tercih ettiğini açıklamaya çalışır. “Köylerde ve köylüler tarafından yapılan temsili mahiyette oyunlar” biçiminde tanımladığı bu ürünler için *köylü tiyatrosu, ortaoyunu, halk tiyatrosu, halk edebiyatında temaşa, halk temaşa folkloru, temaşa ve oyun* terimlerinin akla gelebileceğini belirterek bunların hiç birini uygun bulmadığını ifade eder. Ona göre “iptidai mahiyette dramatik tezahürler olmaktan ileriye geçemeyen” köylü oyunlarını karşılamak üzere *köylü tiyatrosu* terimini kullanmak yanlıştır. *Ortaoyunu*, kural-ları belirlenmiş, kendi sınırları ve imkânları dahilinde gelişmiş bir tür olup köylü oyunlarından farklı özelliklere sahiptir. *Halk tiyatrosu, halk edebiyatında temaşa ve halk temaşa folkloru* daha kapsamlıdır ve köylü oyunları, bu kapsamlı alanın bir kolu olabilir. *Temaşa* kelimesi *tiyatrosu* karşılığı olarak kullanılmakta ve modern anlamdaki sahne oyununu karşılamaktadır. *Oyun* kelimesi ise çocuk oyunları, zekâ oyunları, şans üzerine kurulmuş oyunlar, spor mahiyetinde oyunlar ve daha birçok anlamları yüklediği için ayırıcı niteliğe sahip olmaktan uzaktır. Bütün bu nedenlerle “bir maksadı mutazammın olarak terkip ve şahıslar tarafından temsil suretiyle icra olunan oyun” fikrini ifadeye kâfi gelebilen *temsil* kelimesini tercih ettiğini belirten Ahmet Kutsi Tecer, bu terim altında ele alınacak ürünleri “köylüler tarafından tertip edilmiş ve temsil suretiyle icra edilmiş oyunlar” şeklinde sınırlar.

1942 yılında bu konuyu ele alarak kısa bir girişten sonra Sarıkamış’taki askerliği sırasında (1940) erlerden derlediği oyun metinlerini yayımlayan Süleyman Kazmaz ise köy oyunlarında ilkel biçimde de olsa yazılı olmayan bir metin, oy-

⁷ Hamit Zübeyr Koşay, Ankara Budun Bilgisi, Ankara 1935, s. 29-39

⁸ Ahmet Kutsi Tecer, “Köylü Temsilleri”, Çığır Mecmuası, cilt: 8, sayı: 86, İkincikânun 1940, s. 14-17; sayı: 87-88, Şubat-Mart 1940, s. 57-74

⁹ Ahmet Kutsi Tecer, Köylü Temsilleri, Ankara 1940

nanma yeri, dekor, kostüm, oyuncu unsurlarının bulunduğunu öne sürerek *köy tiyatrosu* terimini kullanır.¹⁰

Seyirlik oyun terimini ilk kez kullanan bilim adamı Metin And olmuştur. Dionisos ve Anadolu Köylüsü adlı çalışmasında Metin And, *seyirlik oyunlar*, *seyirlik köylü oyunları*, *Anadolu seyirlik oyunları*, *Anadolu köylüsünün seyirlik oyunları*, *köylü seyirlik oyunları*, *Anadolu seyirlik köylü oyunları* gibi ifadelerle bu oyunlardan bahseder.¹¹

Şükrü Elçin ise doçentlik tezi olarak hazırladığı ve 1964 yılında ilk baskısını yaptığı Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu) adlı eserinde köy seyirlik oyunlarını “köylülerin uzun kış aylarında ve hususiyle düğünlerde, bayramlarda eğlenmek ve vakit geçirmek için oynadıkları dram karakterli temsiller” biçiminde tanımlayarak “bütün bu eserlere folklor çerçevesine giren dram olarak bakmak yerinde olacaktır” der. *Anadolu köy orta oyunları (köy tiyatrosu)* ifadesini kullanır, fakat terimi tercih nedenlerini açıklamaz.¹²

Pertev Naili Boratav ile Nurhan Karadağ da Metin And’a uyararak *seyirlik köylü oyunları*¹³ ve *köy seyirlik oyunları*¹⁴ terimlerini kullanırlar.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu farklı değerlendirmelere rağmen söz konusu oyunlara ad olarak *köy seyirlik oyunları* biçimindeki kullanım yaygınlık kazanmış, son elli yıl içinde araştırmacı ve bilim adamları genellikle bu terimi tercih etmişlerdir. Özellikle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü’nde çoğu Metin And tarafından yaptırılan lisans tezlerinde de bu terime yer verilmiş, ancak iki lisans tezinde konuya farklı bir yorum getirilmiştir. Bunlardan biri, Ulutepe Köyünde Oyun Çıkarma Geleneği,¹⁵ diğeri ise Gökdere Köyü Oyun Çıkarmaları¹⁶ adını taşır. Bu çalışmaların ikisinde de bizzat köylülerin oyunlara herhangi bir ad vermedikleri, ancak bunlardan, *oyun çıkarma* şeklinde bahsettikleri belirtilerek köylülerin kullandığı terimin en doğru terim olarak kabul edildiği açıklanmış ve öylece ele alınmıştır.

b. Tasnif Problemi

Köy seyirlik oyunları üzerinde tasnif denemesi yapan ilk araştırmacı, Ahmet Kutsi Tecer’dir. Köylü Temsilleri başlığını taşıyan kıymetli incelemesinde

¹⁰ Süleyman Kazmaz, “Köy Tiyatrosu”, Ülkü (Yeni Seri), cilt: 3, sayı: 25, 1 Birinciteşrin 1942, s. 19-22

¹¹ Metin And, Dionisos ve Anadolu Köylüsü. İstanbul 1962

¹² Şükrü Elçin, Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu), Ankara 1977

¹³ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul 1988, s. 218

¹⁴ Nurhan Karadağ, Köy Seyirlik Oyunları, İstanbul 1978

¹⁵ Rıza Şahin, Ulutepe Köyünde Oyun Çıkarma Geleneği, Ankara 1968, DTCF Lisans Tezi

¹⁶ H. Ünal Köksal, Gökdere Köyü Oyun Çıkarmaları, Ankara 1969, DTCF Lisans Tezi

Tecer, köylü oyunlarını “dini temsiller” ve “lâdini temsiller” olmak üzere başlıca iki gruba ayırır. Bu incelemede dini temsillerle mitolojik kökenli oyunlar, ladini temsillerle de gündelik hayattan alınanlar kastedilmiştir.¹⁷

Şükrü Elçin Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu) adıyla sunduğu çalışmasında, ele aldığı oyunları muhtevaları bakımından önce “ritüel oyunlar” ve “profan mahiyetteki oyunlar” biçiminde iki ana gruba ayırmış, sonra bunları alt başlıklar halinde kümelemiştir.¹⁸

Köy seyirlik oyunları üzerinde çok kapsamlı araştırmaları bulunan Metin And ise ünlü eseri *Oyun ve Bügü*’de bu oyunları “Anadolu Dramatik Oyunları” başlığı altında on ayrı grup halinde değerlendirirken¹⁹ 1985 yılında hazırladığı *Geleneksel Türk Tiyatrosu* adlı eserinde bu başlıkları yediye indirmiştir.²⁰ Buna rağmen Metin And, arzuladığı tasnife ulaşamadığını şöyle ifade eder: “Hemen belirtelim bu bilimsel bir kümeleme olmaktan uzaktır. Şöyle ki oyunların kimi işlevleri, kimi konuları bakımından kümelenmiştir; ayrıca bir kümedeki oyun işlevi, ya da konusu bakımından bir başka kümeye de geçişebilmektedir. Böyle bir kümeleme uygulamasındaki kolaylık bakımından yapılmıştır.”²¹

Bu konudaki tasniflerden biri de Nurhan Karadağ’a aittir.²² Karadağ’ın tasnifinde de fonksiyonlar ve biçimle ilgili özellikler aynı kümelemeye dahil edilmiştir:

- A. Belirli günlerde oynanan töresel ya da büyüsel oyunlar
- B. Sadece eğlence için oynanan oyunlar
- C. Müzikli ve danslı sözsüz oyunlar
- D. Müzikli, danslı ve türkölü oyunlar

Yukarıdaki gruplandırmalarda görüldüğü üzere seyirlik oyunlar konusuna eserleriyle değerli katkılarda bulunan bu bilim adamları ve araştırmacılar tasnif yaparken ya meseleyi bir tek açıdan ele almayı yeğlemişler yahut da aynı küme-

¹⁷ Ahmet Kutsi Tecer, *Köylü Temsilleri*, Ankara 1940

¹⁸ Şükrü Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, Ankara 1977

¹⁹ Metin And, *Oyun ve Bügü*, İstanbul 1974, s. 196-256

²⁰ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, İstanbul 1985, s. 74

²¹ And, a.g.e., s. 74. (1994 yılında kendisiyle bu konuyu bizzat görüştüğümüz Metin And, yukarıya alınan özeleştiriye tekrarlayarak yaptığı tasnifleri tam anlamıyla bilimsel ve kapsamlı bulmadığını, ancak seyirlik oyunların vuzuha kavuşması için böyle bir kümelemeyi zorunlu gördüğünü belirtmiştir. (Metin And ile 27 Ekim 1993 tarihinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde yapılan görüşme.)

²² Nurhan Karadağ, *Köy Seyirlik Oyunları*, Ankara 1978

leme içinde fonksiyon, konu, biçim, köken vb. farklı açıları aynı anda göz önünde tutarak oyunların dahil olduğu grubu belirsiz hale getirmişlerdir.

Dilaver Düzgün tarafından 1994 yılında doktora tezi olarak hazırlanan Erzurum Köy Seyirlik Oyunları²³ adlı çalışmada ise oyunları bir tek tasnifle ortaya koymak yerine farklı açılardan gruplandırma yoluna gidilmiştir. Adı geçen araştırmada oyunlar, oynanış biçimine, oynanma zamanına, oyuncuların cinsiyetine ve oyuncu sayısına göre farklı başlıklar altında tasnif edilmiştir.

Köy seyirlik oyunları ile ilgili son çalışma ise Sinan Gönen'e aittir.²⁴ Köy seyirlik oyunları eski canlılığını kaybetmiş olmakla birlikte hâlâ varlığını koruyan geleneksel sanatlarımızdandır. Bu konuda araştırmacıları bekleyen en önemli görevlerden biri oyun metinlerinin süratle derlenmesidir. İkinci aşamada köy seyirlik oyunlarının diğer geleneksel türlerle ortak yönlerinin araştırılması, çağdaş tiyatronun geliştirilmesinde bu oyunlardan nasıl yararlanılabileceği üzerinde durulması gerekir. Ayrıca hızlı bir şehirleşme sürecinin yaşandığı, çağdaş teknolojinin hayat şartlarını hızlı bir biçimde değiştirdiği günümüzde köy seyirlik oyunlarının uğradığı değişim de sanatsal, sosyolojik ve halkbilimsel açılardan araştırma ve inceleme konusu olmalıdır.

2. Karagöz

Karagözle ilgili çalışmalar, derleme, arşivleme ve metin neşri ile araştırma-inceleme türünden kitap ve makale yayını biçiminde gerçekleştirilmiştir. Başta Nazif Efendi, Hayali Memduh ve Hayali Küçük Ali olmak üzere karagöz sanatçılarından derlenen oyunların bir kısmı arşivlerde muhafaza edilmiş, bir kısmı da yayımlanmıştır. Bazı kişi ve yayınevleri, müstakil olarak veya dizi halinde karagöz kitapları neşretmişlerdir. Aziz Nesin ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi bazı yazarlar ise kendi yazdıkları oyunları yayımlamışlardır.

Milletlerarası Kukla ve Gölge Oyunu Birliği (UNIMA) Türkiye Milli Merkezi, konuyla ilgili araştırma, inceleme, gösterim, tanıtım, kurs ve benzeri çalışmalar yapmakta ve her yıl geleneksel Türk tiyatrosu çalışmalarına emek veren araştırmacı, sanatçı ve kuruluşlara hizmet ödülü vermektedir.

Türk gölge oyunu, çeşitli kurum ve kuruluşlarca kongre, sempozyum ve panel gibi toplantılarda da ele alınmaktadır. Bunlardan en kapsamlısı 2006 yılında gerçekleştirilmiş, Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Araştırma ve Uygulama Merkezince düzenlenen Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz başlıklı uluslararası sempozyumda çok sayıda özgün bildiri sunulmuştur. Ayrıca sem-

²³ Dilaver Düzgün, Erzurum Köy Seyirlik Oyunları, Erzurum 1994, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi

²⁴ Sinan Gönen, Geleneksel Konya Köy Seyirlik Oyunları, Konya, 2011

pozyum boyunca Türkiye’den ve Türkiye dışından farklı gölge oyunu sanatçıları bir araya gelerek gösterim sunma fırsatını elde etmişlerdir.

2009 yılında karagöz, UNESCO’nun “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi”ne alınmıştır. Buna bağlı olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü bünyesinde karagözün dünyaya tanıtılması amaçlayan etkinlikler ve yayınlar gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de bugüne kadar yayımlanan araştırma-inceleme eserleri, makaleler ve ansiklopedi maddelerinde karagözle ilgili çeşitli problemler ele alınmıştır. Bir kısmı bilinenlerin tekrarıdır ibaret olan bu yayınlar içinde orijinal olanlar da vardır.

Karagöz araştırmalarında çözüm bekleyen sorunların öncelikli olanları şöyle sıralanabilir:

a. Köken meselesi

XX. yüzyılın ilk yarısında alanla ilgili araştırma yapanlar karagözü Orta Asya Türk geleneğine bağlama eğilimi göstermişler, ancak kesin bir yargı bildirmekten kaçınmışlardır.

Georg Jacob’un 1925 yılında yazdığı *Geschichte des Schatten-theaters im morgen-und Abendland* adlı eserde ifade edilen bu görüş, Türkiye’deki ilk araştırmacılar tarafından uzun yıllar tekrarlanmıştır. Selim Nüzhet Gerçek (1930), Sabri Esat Siyavuşgil (1941), İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1942), Nureddin Sevin (1968), Cevdet Kudret (1968) gibi araştırmacılar, ya Jacob’un görüşlerini tekrarlamışlar yahut farklı yaklaşımları sıralayarak görüş belirtmekten kaçınmışlardır.

1968 yılında yayımlanan bir makalesinde köken meselesini ele alan Metin And’ın burada ileri sürdüğü görüşler, konuyla ilgili kanaatleri değiştirmiştir. Metin And, daha önce ortaya konulan tüm değerlendirmeleri ayrıntılarıyla inceleyip dikkatlice eleştirerek gölge oyununun, Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı aldığı 1517 yılında Cize’de seyrettiği oyunu beğenip Mısırlı gölge oyunu ustasını İstanbul’a götürmesinden sonra Türkiye’ye girdiği sonucuna ulaşmıştır. And, Orta Asya’da varlığı bilinen ve *kavurcak*, *korçak*, *kolkorçak* adlarıyla anılan oyun ile kuklanın kastedildiğini, araştırmacıların da bu noktada yanılarak “kolkorçak”ı gölge oyunu sandıklarını, bu yüzden kökenle ilgili yanlış tahminde bulduklarını belirtir. And, bu görüşlerini daha sonra farklı eserlerinde genişçe ifade etmiştir. Günümüzde en fazla kabul gören görüş budur. Ancak bu konudaki tereddütler tümüyle ortadan kalkmış değildir. Bu konudaki son kapsamlı çalışmanın sahibi Saim Sakaoğlu da 2003 yılında yayımlanan eserinde aynı tereddütleri ortaya koymuştur.

b. Tasavvufî ilğisi

Türk gölge oyunu karagözün kökeni ve Türkiye'deki gelişimi hakkında ortaya konulan efsane ve rivayetlerde adı geçen Şeyh Küşteri'nin yaşamış bir kişi olup olmadığı, karagözdeki tasavvufî unsurların kaynağı gibi konular da henüz açıklık kazanmamıştır.

c. Karagözü modernleştirme çabaları, yeni oyun metinlerinin yazılması

XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve karagözü çağın gerektirdiği bir sunumla ortaya koyma çabaları, sanatçıların olduğu kadar araştırmacıların da dikkatini çekmiş, başta İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu olmak üzere birçok araştırmacı, bu konuda görüş ifade etmişlerdir. Son yıllarda çoğunluğu Ünver Oral'a ait olan çok sayıda yeni metin neşri gerçekleştirilmiştir.

3. Ortaoyunu

XX. yüzyılın başlarından itibaren ortaoyunu ile ilgili çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Bunların büyük bir kısmı ortaoyunu sanatçıları ile ilgili biyografik bilgileri veya hatıra türünden izlenimleri içermektedir. Ahmet Rasim ve Hamit Zübeyr Koşay'ın yazıları bu grupta değerlendirilmelidir.

Selim Nüzhet Gerçek'in 1930 ve 1942'de basılan eserinde başlangıç niteliğindeki ilk bilgilerden sonra konuyla ilgili en kapsamlı araştırmalar Metin And ve Cevdet Kudret tarafından ortaya konulmuştur.

Metin And, çeşitli dergilerde ortaoyununun farklı problemlerini ele aldığı makaleler yayımladıktan sonra 1969 yılında hazırladığı Geleneksel Türk Tiyatrosu adlı eserde konuyu bir bölüm halinde derli toplu olarak değerlendirmiştir. 1985 yılında bu eserin ikinci baskısı yapılmıştır.

Cevdet Kudret'in 1973 yılında tek cilt halinde yayımladığı Ortaoyunu adlı kitapta 9 oyun vardı. Daha sonra 1994 yılında iki cilt halinde yayımladığı eserde ise toplam 25 oyun yer almaktadır. Eserin giriş bölümünde de ortaoyunu ile ilgili kapsamlı araştırmalar yer almaktadır.

Ortaoyunu ile ilgili yayınlarda genellikle Metin And ve Cevdet Kudret'in verdiği bilgilerin tekrarlandığı görülür. Bu konuda akademisyenlerin çözüm üretecek araştırmalarını bekleyen önemli noktalardan bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

Oyunun kökeni, terimin ortaya çıkışı ve ilk kez kullanımı ile ilgili yeni belge ve bulguların tespitine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Ortaoyunu ile karagöz arasındaki oyun dağarcığı ve tiplerle ilgili benzerliklerin nedenleri araştırılmalı, "ortaoyunu, karagözün perdeden sahneye inmiş şeklidir" biçimindeki görüşün doğru olup olmadığı ve nedenleri üzerinde durulmalıdır. Elimizde bulunan ortaoyunu metinlerinin sayısı yetersizdir. Metin tespitine ve yayımına yönelik çalış-

malara ağırlık verilmelidir. Ortaoyunu ile modern Türk tiyatrosu arasındaki benzerlik ve farklılıkların, aralarındaki olumlu veya olumsuz etkileşimin belirlenmesine yönelik disiplinler arası çalışmalar genişletilmelidir. Ortaoyununun yeniden canlandırılması ve yaşatılması imkânları üzerinde durulmalıdır.

4. Meddahlık

Meddahlıkla ilgili en önemli çalışmalardan biri 1925 yılında Fuat Köprülü tarafından neşredilen “Türklerde Halk Hikâyeciliğine Ait Bazı Maddeler Meddahlar” başlıklı makaledir. Burada Köprülü, meddahlığın kökenini araştırarak bazı ünlü meddahları dikkatlere sunar.

Pertev Naili Boratav ise 1969 yılında yayımlanan 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı adlı eserinin iki ayrı bölümünde ele aldığı konuyu iki farklı açıdan değerlendirir. Birinde meddahlığın hikâyecilik boyutunu, diğerinde ise seyirlik sanat yönünü inceler ve konuyu daha anlaşılır bir noktaya taşır.

1969 yılında Metin And, Geleneksel Türk Tiyatrosu adlı eserinde konuyu müstakil bir bölüm olarak değerlendirir. Bu bölüm, eserin 1985 baskısında da yer alır.

Bu konudaki en kapsamlı araştırma ise Özdemir Nutku’ya aittir. Köprülü’nün çalışmasından yaklaşık 70 yıl sonra konuyu bütün yönleriyle ele alan Nutku, kültür tarihi araştırmacılığının yanı sıra sahne sanatları uzmanlığını da kullanarak meddahlığın canlandırma ve seyirlik sanat yönlerini ayrıntılı olarak değerlendirmiştir.

Somut olmayan kültürel mirasımızın bir unsuru olarak 2003 yılında ülkemizden yapılan başvuru sonucu “İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları” arasında ilan edilen meddahlık, 2009 yılında “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi”ne aktarılmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak 22-23 Aralık 2010 günlerinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğüne düzenlenen Meddahlık çalıştayında bir araya gelen sanatçı, araştırmacı ve yazarlar meddahlık sanatı ile ilgili sorunları tartışarak bir eylem planı hazırlamışlardır.

Meddahlığın günümüzde çözüm bekleyen meseleleri şunlardır:

a. Meddahlığın seyirlik sanat ve hikâyecilik boyutu tam olarak tefrik edilebilmiş değildir. Hikâye anlatıcısı ile meddahı birbirinden ayırmanın kesin bir kıstası ortaya konulamamıştır.

b. Tek kişilik tiyatro eseri ile meddahlık arasındaki çizgi de açıklık kazanmamıştır.

c. Meddahlığın günümüzde devam edip etmediği, “stand-upçı” veya “şovmen” adıyla anılan sanatçıların sundukları tek kişilik gösterimlerin, meddahlığın devamı sayılıp sayılmayacağı konusunda yeterli araştırma ve inceleme bulunmamaktadır.

d. Realist halk hikâyeleri ile meddah hikâyeleri arasındaki ilişki üzerinde kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır.

e. Elimizde yeterli sayıda meddah hikâyesi metni bulunmamaktadır.

5. Kukla

Türk seyirlik sanatlarının en eskilerinden biri olan kukla, konuşmalarını ve ses taklitlerini tek bir sanatçının üzerine aldığı ve kişileri temsil eden bebeklerle oynattığı bir oyundur. Araştırmalar sonunda kuklanın Anadolu’ya Orta Asya Türklerince getirildiği kanıtlanmıştır. Orta Asya’da kuklayı karşılamak üzere *ka-vurcak*, *korçak*, *kolkorçak* ve *çadır hayal* terimleri mevcuttu. Bu terimler bazı Türk boylarında bugün de kullanılmaktadır. XVI. yüzyıla kadar kukla ve gölge oyununun aynı terimlerle karşılanması bu iki oyunun birbirine karıştırılmasına yol açmıştır. XVI. yüzyılda Türkiye’de gölge oyunu üzerine bilgilerin birden artması ve kukla için kullanılan “hayal”i gölge oyunundan ayırmak için *hayal-i zill* veya *zill-ı hayal* terimlerinin kullanılmaya başlaması bu karışıklığa bir ölçüde çözüm getirmiştir.

Öteki geleneksel oyunlar gibi kukla da XIX. yüzyılın sonundan başlayarak eski önemini yitirmiştir. Günümüzde kuklacılık, kişisel çabalarla ve UNIMA gibi bazı kuruluşların desteğiyle yaşatılmaya çalışılmaktadır. Anadolu’nun bazı bölgelerinde oynanan bebek ve yağmur gelini oyunlarında da ilkel biçimiyle bir kukla söz konusudur.

Kukla ile ilgili olarak yapılması gereken çalışmalardan öncelikli olanları şunlardır:

a. Eski Türk inançları arasında yer alan totem ve ongun ile kukla sanatı arasındaki ilişkiye dair araştırmalar yapılması.

b. En eski kukla metinlerinin tespit edilmesi.

c. Batıdan gelen kukla ile geleneksel Türk kuklası arasındaki farklılıkların belirlenmesi.

d. Köy seyirlik oyunları kapsamında değerlendirilen kukla ile modern kukla arasındaki ilişkinin belirlenmesi.

e. Kişileştirmede tuluat tiyatrosu ile kukla arasında ortaya çıkan etkileşiminin tarihi ve toplumsal nedenlerinin araştırılması.

6. Tuluat

Araştırmacılar, Güllü Agop’un 1870 yılında saraydan aldığı belli bir metne dayanan oyun oynama tekelinin ardından öteki oyun topluluklarının metinsiz oyun sergilemeye yönelmesi olayını bu türün başlangıcı olarak kabul ederler.²⁵ Önceleri Kavuklu Hamdi’nin Aksaray’da oyunlar sergileyen Zuhuri Kolu ile başlayan bu akım giderek yaygınlaştı ve zamanla ünlü temsilcilerini yetiştirdi. Tuluat, yani doğaçlama oyun ortaya koyma, geleneksel Türk tiyatrosunun bütün dallarında genel bir özellik olarak bilinmekle birlikte başlı başına bir tür halinde ortaya çıkarak sahnede sergilenen bir oyun haline gelmesi, bu dönemlere rastlar.

Tuluat tiyatrosu, üzerinde en az araştırma yapılan seyirlik sanatlarımızdan biridir. 150 yıla yaklaşan geçmişi ile ilgili kapsamlı araştırmalar bulunmamaktadır. Bu nedenle “tuluat tiyatrosu”nu bir tür olarak diğer seyirlik sanatlardan ayıran özellikler tespit edilmeli, yani kavramın tam bir tanımı yapılmalıdır. Tuluat tiyatrosunun önemli temsilcileri arasında yer alan Kavuklu Hamdi Efendi, Kel Hasan, Naşit (Özcan), İsmail Dümbüllü, Şevki Şakrak gibi sanatçılarla ilgili kapsamlı araştırmalar yapılmalıdır.

Tuluat tiyatrosu ile ilgili cevaplandırılması gereken sorulardan öncelikli olanları şöyle sıralanabilir:

- a. Meddahlık, ortaoyunu ve tuluat arasındaki nasıl bir etkileşim mevcuttur?
- b. Günümüzde devam eden bir tuluat geleneği var mıdır?
- c. Hazırlıksız sunulan her tür canlandırma, tuluat tiyatrosu kapsamında değerlendirilebilir mi?
- d. Tuluat tiyatrosu, başka hangi sanat dalları üzerinde etkili olmuştur. Örneğin, Türk sineması, tuluattan yararlanmış mıdır?
- e. Batılı anlamdaki modern Türk tiyatrosu ile tuluat arasındaki etkileşimin boyutları nelerdir?
- f. Tuluat geleneğinde ustalığın simgesi sayılan ve Kel Hasan’dan İsmail Dümbüllü’ye, ondan Münir Özkul’a geçen, daha sonra Ferhan Şensoy’a devredildiği söylenen kavuğun gelenek içindeki yeri nedir? Söz konusu kavuk tuluat tiyatrosunun mu, meddahlığın mı simgesidir? Bazı sanatçıların gerçek kavuk diye sözünü ettikleri bir başka kavuk var mıdır?

²⁵ Metin And, *Tiyatro Kılavuzu*, İstanbul 1973, s. 422-423

7. Diğer Seyirlik Sanatlar

Osmanlı toplum hayatı içinde etkin bir biçimde yer alan ve bir olay veya olaylar dizisinin canlandırıldığı dramatik oyunlardan başka, zaman zaman bu dramatik oyunların bir bölümünü oluşturan yahut bağımsız olarak sunulan gösteriler de vardı. Bu gösterileri sunan sanatçıları *cambazlar, gözbağcılar, dansçılar, güç gösterisi veya denge sanatçıları, hayvanlarla gösteriler yapanlar, tulumcular, savaş oyuncularını* biçiminde özetlemek mümkündür. Özellikle bir gözbağcılık türü olan hokkabazlık, sözlü ve söyleşmeli bir nitelik arz ediyordu. Asıl işi dans etmek olan çengiler ve köçekler de yer yer dramatik nitelikte gösteriler sergiliyorlardı. Bu tür gösteriler çoğunlukla şenliklerde sunulurdu. Doğum, evlenme, sünnet, yabancı bir konunun karşılanması, zafer sonrası kutlama gibi nedenlerle saray tarafından organize edilen şenliklerde bu gösterim türlerinin tümüne rastlamak mümkündü. Osmanlı şenliklerinin ayrıntıları konusunda en kapsamlı bilgilerin yer aldığı inceleme eserleri, Metin And'ın Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları ve Özdemir Nutku'nun IV. Mehmet'in Edirne Şenliği adlı çalışmalarıdır.

Bu sanat dalları ile ilgili olarak sahne sanatları ve halk bilimi uzmanlık alanlarında az sayıda çalışma yapıldığı, alanda önemli bir boşluk olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bugüne kadar geleneksel Türk tiyatrosu alanında birçok özverili çalışmanın gerçekleştirildiği, ancak bunların yeterli olmadığı görülmektedir. Özellikle bu alanda uzmanlaşan akademisyenlerin azlığı ve buna bağlı olarak üniversite ortamında konuyla ilgili bilgi üretme çalışmalarının sınırlılığı dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili somut öneriler şöyle sıralanabilir:

1. Alanla ilgili araştırmalardaki eksikliklerin tespiti için kapsamlı bir geleneksel Türk tiyatrosu bibliyografyası oluşturulmalıdır. Bu, üzerinde yoğunlaşılacak ve ihmal edilen konuların belirlenmesine de yardımcı olacak, çalışılmış konularda tekrara düşme önlenecektir.
2. Lisansüstü tez konularının geleneksel tiyatrodan seçilmesine özen gösterilmelidir. Ancak, bu konuda tez çalışması yapacak adayların iyi bir tiyatro ve geleneksel Türk tiyatrosu birikimine sahip olmaları sağlanmalıdır.
3. Türk dünyasında oyun kültürü ve geleneksel tiyatro ile ilgili araştırmalar ve karşılaştırmalı incelemeler yapılmalı ve bu çalışmalar yayımlanmalıdır.
4. Geleneksel Türk tiyatrosu kapsamında değerlendirilen sanatsal etkinliklerin birbirleriyle ortak ve farklı yönleri araştırılmalı, bunların sebep ve sonuçları üzerinde durulmalıdır.

5. Çağdaş oyun yazarlarının geleneksel tiyatro metinleri ve teknikleri ile ilgilenmeleri sağlanmalıdır. Özellikle oyun yazarlığı eğitimi verilen kurumlarda bu titizliğin gösterilmesi gerekir.

Kaynakça

- Abdülkadir. Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor. İstanbul, 1930.
- Akı, Niyazi. Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi-I, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1989.
- Akyüz, Kenan. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri-I-(1860-1923), 4. Baskı
- And, Metin. Dionisos ve Anadolu Köylüsü. İstanbul: Elif Yay, 1962.
- And, Metin. Geleneksel Türk Tiyatrosu-Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.
- And, Metin. Oyun ve Bügü. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1974.
- Arslan, Mehmet. Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- Artun, Erman. Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Başgöz, İlhan. Folklor Yazıları. İstanbul: Adam Yayıncılık, 1986.
- Boratav, Pertev Naili. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1988.
- Boratav, Pertev Naili. Folklor ve Edebiyat (2 cilt). İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982- 1983.
- Cevdet Kudret. Karagöz (3 cilt). Ankara: Bilgi Yayınları, 1968-1969-1970.
- Cevdet Kudret. Ortaoyunu (2 cilt). İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994.
- Düzgün, Dilaver. Erzurum Köy Seyirlik Oyunları. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1994.
- Elçin, Şükrü. Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1977.
- Gerçek, Selim Nüzhet. Türk Temaşası-Meddah Karagöz Ortaoyunu. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1942.
- Gönen, Sinan. Geleneksel Konya Köy Seyirlik Oyunları, Konya: Kömen Yayınları, 2011. Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber. Ankara, 1928.
- Karadağ, Nurhan. Köy Seyirlik Oyunları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1978.
- Kazmaz, Süleyman. "Köy Tiyatrosu". Ülkü (Yeni Seri), 25 (3), 1 Birinciteşrin 1942, s. 19-22.
- KAZMAZ, Süleyman. Köy Tiyatrosu. Ankara: CHP Halkevleri Bürosu Temsil Yayınları, 1950.
- Köksal, H. Ünal. Gökdere Köyü Oyun Çıkarmaları. Ankara: DTCF Lisans Tezi, 1969.
- Köprülü, M. Fuad. Edebiyat Araştırmaları-I. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989.

- Nutku, Özdemir. Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.
- Ritter, Hellmut. "Karagöz". İslam Ansiklopedisi, cilt: 6, İstanbul, 1967, s. 246-251.
- Sakaoğlu, Saim. Türk Gölge Oyunu Karagöz, Ankara 2003, Akçağ Yay.
- Saussey, Edmond. Türk Halk Edebiyatı (Çev. İlhan Başgöz). Ankara, 1952.
- Selim Nüzhet. Türk Temaşası-Meddah Karagöz Ortaoyunu. İstanbul, 1930.
- Sevengil, Refik Ahmet. Türk Tiyatrosu Tarihi-I-Eski Türklerde Dram San'atı. İstanbul: Maarif Vekâleti Devlet Konservatuvarı Yayınları Serisi, 1959.
- Sevilen, Muhittin. Karagöz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Sevin, Nureddin. Türk Gölge Oyunu. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1968.
- Sokullu, Sevinç. Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Şahin, Rıza. Ulutepe Köyünde Oyun Çıkarma Geleneği. Ankara: DTCF Lisans Tezi, 1968.
- Şener, Sevda. "Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar". Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 1975, sayı: 6, s. 23-48.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi Yayınları, 1985
- Tecer, Ahmet Kutsi. "Köylü Temsilleri". Türk Tiyatrosu, sayı: 128, 1 Mart 1941, s. 12-15; sayı: 129, 15 Mart 1941, s. 13-16; sayı: 130, 1 Nisan 1941, s. 14-16.
- Tecer, Ahmet Kutsi. Köylü Temsilleri. Ankara: Çığır Mecmuası Yayınları, 1940.
- Türklerde Karagöz (Çev: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul: İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, 1938.
- Türkmen, Nihal. Orta Oyunu. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Üngör, Etem Ruhi. Karagöz Musikisi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Yalman (Yalkın), Ali Rıza. Cenupta Türkmen Oymakları. Cilt: 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Yücel, Ayşe-İsmet Çetin-Ali Yakıcı. Geleneksel Türk Tiyatrosu. Ankara, 1999.